

**"אהבתי את המשחק, אך ידעתי שזה לא היעוד שלי,
ידעתי שאני צריכה לעבוד ולבנות את ארץ ישראל."**

שיחה חופשית עם שרה ולינסקי-קרמר

השיחה ראשונה נערכה בביתה ברחובות בתאריך 23.8.06

השיחה השנייה התקיימה בתאריך 20.9.06.

תמלול ועריכה: צבי רז.

קורות המשפחה

אבי לא היה יליד העיר קובל. גם אני לא נולדתי בקובל, נולדתי בפרוסקורב באוקראינה, אחרי מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1918. היום העיר כבר לא מופיעה במפה, שינו את שמה. בת פחות משנה הגעתי עם אמא ואחי אל קובל. אמא שלי, גיטל, היא בת משפחת **מוטיוק** מקובל. כאשר אבא נפטר הייתי כבת שמונה חודשים ואמא חזרה אל בית ההורים בקובל. אין לי מושג איך ואיפה האמא (**מהעיר קובל**) הכירה את האבא, אולי זה היה שידוך. האבא היה איש עשיר מאוד, סוחר יערות. האמא סיפרה לי שבעת שחזרנו לקובל בעגלה (**רתומה לסוסים**) היא התהפכה בדרך וכבר חשבו שאני איננה...

האבא מת בגלל הקומוניזם. השלטונות רצו לשלוח אותו לסיביר והוא הסתתר מהם וכשחלה פחדו להביא רופאים, פחדו שהממשלה הבולשביקית תדע עליו, הוא כונה "קולק", הכוונה לעשיר. היתה לו מנסרה ביערות ובה עבדו הרבה פועלים.

ההורים של אמא בקובל היו **ברש וחיה מוטיוק** והיה להם בקובל בית מרקחת. היו לי דודים, אחד מהם רופא, **בוריס, ברוך מוטיוק**, גם הוא ברח מרוסיה מפחד הבולשביקים והגיע לקובל.

הבית בו גרנו

אמא סיימה תיכון והתחתנה צעירה. לאחר שחזרה מרוסיה (**אלמנה צעירה**) לא עזרה לסבא בבית המרקחת שלו, רק גידלה את שני הילדים, את אחי יצחק ואותי. בדירה הגדולה בה גרו סבא וסבתא קיבלנו חדר אחד. לא היתה אפשרות ליותר מזה ואמא גם לא רצתה להינתק מהבית של הוריה. מבחינה כלכלית יכולנו לגור בנפרד, אבל אמא העדיפה להישאר בבית הוריה ושלושתנו גרנו בחדר אחד. בכל הדירה היו שני מטבחים והייתה המבשלת של הסבתא סבתא לא עבדה במטבח, היא עמדה (**ומכרה**) בבית המרקחת. באותה דירה גר גם אח של אמא, **ברוך**, עם אשתו, גם הוא גר בחדר אחד. הבת היחידה שלהם, **חנה מוטיוק**, שהיתה מבוגרת ממני בשמונה שנים, נסעה לצרפת ללמוד רפואת שיניים. היה לנו חדר אחד, אך יכולתי להסתובב בכל הבית, היכן שרציתי. היה מרתף לבית. אמא סיפרה שבזמן מלחמת העולם הראשונה העבירו את הפסנתר שלה למרתף כי הגרמנים רצו לגור בבית. למעשה הם פלשו לבית, הבית היה יפה והם החליטו להשתכן בו ביחד עם בני המשפחה שלנו. הפסנתר, אגב, נשאר במרתף גם אחרי המלחמה. לא הוציאו אותו. לפעמים הייתי יורדת למרתף לנגן בפסנתר סתם לשם הנאה. אמא רצתה שאלך ללמוד נגינה אבל אני לא הסכמתי.

הבית בו גרנו היה בית גדול, שנבנה על מגרש גדול. בבית היה החדרון בו סבא הכין את התרופות. בתוך הבית היה גם בית המרקחת שהיה לא קטן וממוקם בחזית הבניין הפונה לרחוב וורשבסקה. בצמוד לדירה שלנו, היתה דירה להשכרה לאנשי השלטון של העיר. האבא של הסבא ברש, זכה בפיס (**לוטו**) בזכייה הגדולה. זו הסיבה שיכל לשלוח את כל הילדים שלו ללמוד. במשפחה היו רוקחים ורופאים. לאבא של הסבא היתה חנות לצעצועים שהפכה לאחר הזכייה לבית המרקחת. האבא של סבא שזכה בפיס קנה גם מגרשים בסמוך לבית. את המגרשים לקחה מאוחר יותר העירייה ובנתה שם את הקלויסטר (**את הכנסייה הרוסית**) שליד הבית. לא מכרנו לעירייה את המגרש, הם לקחו בכוח (**הלאימו**), בלי פיצוי, בלי כלום, זה מה שסיפרו במשפחה. את הבית שלנו אפשר לזהות על פי מיקום הקלויסטר. בין הקלויסטר ובינינו יש איזו כניסה לתחנת קמח, מן רחוב קטן וצר. הבית היה ממוקם בדרך מן הכנסייה אל נחל הטוריה ומישהו מהניצולים שחזרו לקובל לאחר המלחמה סיפר לי שהבית עמד עדיין על תילו. אני חושבת שזה היה בית מלבנים. בית חזק עם מרתף.

היתה לנו עזרה בבית בקובל, היתה לנו מבשלת יהודיה. אמא לא נתנה לי להיכנס למטבח. המבשלת היתה בעצם של הסבתא, אחר כך, אחרי שסבתא נפטרה, אמי היתה מבשלת לנו את האוכל. למבשלת היתה משפחה בקובל, היא לא גרה אצלנו, באה רק לכמה שעות כל יום. היתה לנו מנקה גויה שהתגוררה בקובל. היתה חצר לבית, אבל לא כיבסו שם. כנראה המנקה הגויה היתה לוקחת את הכביסה לבית שלה. בחצר הבית שיחקנו. היו שם לא הרבה עצים, עצים שהסתירו מעינינו את הקלויסטר. כל בוקר שמענו "גלינג-לונג, גלינג-גלונג" (**קול פעמונים**). ההורים אסרו עלינו להיכנס לקלויסטר. אני זוכרת שהיו הרבה אנשים שהתקהלו ליד הכנסייה, ליד הכניסה שהייתה מהרחוב השני שבכיוון מאצ'יוב. גרנו בקצה רחוב וורשבסקה, מעבר לנהר, כך שלבית הספר העברי "הרצליה" הדרך היתה ארוכה, אך לתיכון "תרבות" זה היה קרוב אלינו, ישר אחרי גשר הבטון שמעל לטוריה. כשהלכתי ל"הרצליה" וכשהיה קור (**בימות החורף**) הייתי מחליקה (**ונופלת על הקרח**) כל הזמן. בימות גשם אמא רצתה שאקח מרכבה לבית הספר. הינו מבוססים, אבא השאיר כסף, תכשיטים וזהב. את הכל גזלו האוקראינים (**בתקופת השואה**).

הרבה שוקולד

לא כל יום אכלנו ביחד עם כל המשפחה המורחבת. סבא וסבתא היו עסוקים סביב בית המרקחת. אך השבת היתה שבת. אני זוכרת שבשבילי היו מכינים במיוחד הרבה כבד. שאגדל טוב, שאהיה בריאה. אני אכלתי הרבה שוקולד (**צוחקת**). אהבתי ואכלתי הרבה שוקולד, לא אהבתי לאכול משהו אחר. הייתי תמיד רזה וכשאמא שלי הלכה איתי לרופא הוא אמר לה: הילדה נראית טוב ואמא אמרה: בטח, כי היא אוכלת רק שוקולד... והרופא אמר: תני לה

שוקולד, זה בריא. גם חלב ודייסות לא אהבתי. אכלתי רק בשר עוף וכבד. כל מה שאכלתי, אכלתי בלי לחם, לא אהבתי לחם.

שרה ואמא גיטל: אמא לא עבדה מחוץ לבית. המקורות הכספיים שהשאיר אבא הספיקו לנו. לא היה חסר לנו כלום. אין לי שום טענות לאמא, ההפך, היא השקיעה בנו הכל. בתקופה שלפני עלייתנו ארצה יצאה הוראה של השלטון הפולני, נומרוס קלאוזוס (**הגבלת מספר היהודים בבית הספר, במשרות ממשלתיות וכו'**), כך שליהודים לא התאפשר להמשיך וללמוד באוניברסיטות. האנטישמיות בפולניה גברה, זו הסיבה שלא רציני לנסוע ולבקר בקובל לאחר שעליתי ארצה. אני לא נתקלתי באנטישמיות כי לא נראיתי יהודיה. הייתי בלונדינית. היו בין הבחורות היהודיות עוד בלונדיניות וגם בחורים בלונדיניים, אבל אני קינאתי בבחורות עם השיער השחור. רציני להיראות יהודיה... כל המשפחה שלנו היתה בלונדינית, כולל אמא שלא צבעה את שיערה. אמא שהתאלמנה בגיל צעיר לא ניסתה להתחתן שוב. אני זוכרת שהיה (**גבר**) אחד ושאלו אותי אם אני רוצה אבא חדש. לא היה חסר לי אבא, לא הכרתי ולא ידעתי מה זה אבא. האמא היתה נפלאה.

סבא ושמירת מסורת

את הסבא אני זוכרת כמו בחלום, את הסבתא אני זוכרת יותר כי היא לימדה אותי "יידישקייט". לומר כל בוקר "מודה אני". כולם בבית היו דתיים. לא כמו הדתיים היום, המשוגעים, במשפחה היו דתיים מודרניים. האמרה של כל בני הבית היתה: "בשנה הבאה בירושלים הבנויה". האח היה ב"חלוץ הצעיר", לא היה דתי עם כיפה, בכלל לא. איתנו ב"שומר הצעיר" לא היו נערים דתיים. ההפך, האווירה היתה כנגד הדת. ב"שומר הצעיר" היו נגד, ועוד איך... אני הסתדרתי עם זה (**עם בית דתי ו"שומר הצעיר" אנטי-דתי**). אני זוכרת את הפעם הראשונה שקטפתי עלה בשבת. נחרדתי. אמרתי לעצמי: יו, מה עשיתי, אלוהים יעניש אותי! ואחר כך למדתי לכתוב בשבת ואת הכל. עם ההתבגרות התרחקנו מהדת. ב"שומר הצעיר" נהייתי לחילונית, עד אז הייתי דנית. לא הראיתי זאת (**את ההתרחקות מהדת**) בצורה ראוותנית. לא הייתי כזאת (**מרדנית**), הבנתי את זה (**לא לצאת בהפגנות נגד המסורת**). לא בפרהסיה כתבתי בשבת, לא רציני שזה ינקר את העיניים. גם אח שלי התרחק מהדת בצורה דומה. במקביל ללימודיו בתיכון העברי "הרצליה", אמא שלחה אותו לאחר גמר הלימודים, ללמוד גם ב"תלמוד תורה". עם הזמן הוא הוריד את הטלית הקטן שלבש. הניח תחילה תפילין, אבל לא להרבה זמן.

בבית הכנסת

ביקרתי בבית הכנסת הגדול, היה ליד הבית שלנו. הנשים היו יושבות בקומה שנייה. נכנסתי לשם רק כדי לבקר את אמא. לראות את אמא לבושה יפה, ענודה בתכשיטים. ישבתי כמה דקות ויצאתי, זה לא עניין אותי. "השומר הצעיר" קלקל אותי... (**צוחקת**). ליד בית הכנסת הגדול, בחצר, היה בית כנסת קטן (**הריזיונל שטיבל**) שהסבא שלי ארגן אותו. זה היה בית הכנסת שהיה קיים עוד לפני בניית בית הכנסת הגדול. לשם הדודים אהבו להיכנס (**להתפלל**), שם היו להם מקומות ישיבה הכי חשובים (**בכותל המזרח**). זה היה כעין בית כנסת משפחתי.

שרה ואחיה יצחק: האח שלי, **יצחק קרמר**, מבוגר ממני בשש שנים, הוא נולד בשנת 1912. האח עלה ארצה כחלוץ בשנת 1933, שלוש שנים לפני. אחי היה בקובל ב"חלוץ הצעיר". הוא לא רצה ללכת לצבא הפולני ועלה ארצה. היה תלמיד מצטיין בקובל, בוגר גימנסית "תרבות", מוכשר מאוד, כולם חשבו שיהיה פרופסור. כשעליתי ארצה הבאתי לו את תעודת הבגרות שלו. התעודה, מתחילתה ועד סופה היתה עם ציונים של "טוב מאוד", היתה כתובה בעברית ובפולנית. הילדים של אחי מחזיקים את התעודה בתור מזכרת. אני לא הייתי תלמידה כ"כ טובה כמוהו. לא נשארתי כיתה- עליתי- אבל ככה- ככה... לא קינאתי באח שלי שהיה כ"כ כישרוני, לא בכלל לא. בגיל צעיר יותר קינאתי בו כשקראו לו לעלות לתורה בבית הכנסת... כשעלה יצחק ארצה היה תקופה מסוימת בקיבוץ נען. יום אחד הוא ראה מודעה בעיתון שב"הדסה" (ירושלים) מחפשים אדם שיודע לעבוד בטוריה. בתור חבר קיבוץ ידע כמובן לעבוד בטוריה, הוא עזב את נען והתחיל לעבוד בטוריה ברחובות, בכדי להרוויח כסף ומאוחר יותר לעבור לירושלים, לאוניברסיטה. וכך הגיע לבסוף ל"הדסה" בהר הצופים שם עבד שם כגנן. (**במקביל**) הוא התחיל ללמוד שנה אחת באוניברסיטה העברית ופרש מחוסר אמצעים. רק מאוחר יותר למד לבד והשלים תואר בחקלאות. האח היה אדם עם מצב רוח טוב. לא היה מתוסכל שלא המשיך ללמוד בארץ בצורה סדירה. היתה לו משפחה טובה, נולדו לו שלוש בנות נחמדות והכל היה בסדר איתו (**לא היה ממורמר שלא הגשים את הפוטנציאל שלו**) למרות שניבאו לו שיגיע רחוק. אני זוכרת שבארץ היה לו חברים קובלאיים בשם **גילדברד ומלמד**.

בית המרקחת מוטיק

לסבא, ברש מטיק, שהיה בית מרקחת בקובל היה חדרון קטן, אליו היה אסור לי להיכנס, שם הכינו (**רקחו**) את התרופות, לא כמו היום שהרוקחים מוכרים תרופות מוכנות. בתור ילדה קטנה הייתי עומדת בפתח הדלת ומסתכלת על סבא שעובד. הסבא גמר רוקחות עם תעודה, למד קודם ברוסיה ואחר כך נסע ללימודים באוסטריה, היו לו 2 תארים. אשתו, **חיה**, עמדה ליד הקופה. גם היא לא היתה סתם אשה, היא ידעה הכול. לא יודעת מנין למדה זאת. על

פי ספר הכתובות ("דפי זהב") שיצא בפולין (1926), בית המרקחת וביתנו היה ממוקם ברחוב וורשבסקה מספר 138 ונקרא "אפטקה מוטיק". גם בית מרקחת פינקלשטיין מצוין בספר הכתובות. **פינקלשטיין ישראל** שהיה נשוי ל**מינצ'י**, אחות של אמא שלי. להורים של אמא, משפחת מטיק, היו 8 ילדים. הרבה מהם היגרו לארצות הברית. התמונות מקובל שברשותי הם מארצות הברית, האח של בן דוד שלי, שלח לי אותם. לאחר שסבא וסבתא נפטרו הדוד הכי צעיר איציק, **יצחק מטיק**, בא לגור בבית. הוא התחתן עם אשה מלוצק והוא עבד וניהל את בית המרקחת. הוא לא רצה שהסבתא תעמוד ליד הקופה, רצה שאשתו תעמוד... כבר לא הכינו תרופות במקום. הוא מכר תרופות מוכנות, מכר אספירין וכדומה. יצחק לא היה רוקח, כך שלא היה מי שימשיך את סבא, אבל עבד אצלו מישהו מוסמך, יהודי. אני זוכרת שאחד מקרובי המשפחה שהיגר לארה"ב, כתב לנו שאת הרופות מוכרים שם בסופרמרקטים, אמר שאין כבר טעם ללמוד רוקחות.

המשפט של סבא

בזמן שלטון הרוסים בקובל היה גוי אחד שקנה בבית המרקחת של סבא תרופה והלך אחר כך להתלונן שכמעט מת לאחר שלקח את התרופה ושהסבא שלי רצה להרעיל אותו. הזמינו את סבא למשפט והאיש אמר לסבא: רצית להרעיל אותי. הסבא אמר: אני רוצה לרפא ולא להרעיל... במהלך המשפט שאלו את הגוי, מה קרה, איך לקחת את התרופה? והגוי אמר שתיתי את הכל בבת אחת ולא על פי הוראות הרופא... (**צוחקת**). הסתבר שהרופא רשם תרופות ואז הסבא על סמך המרשם, רקח את התרופות. הסבא לקח עורכי דין ויצא זכאי. בגמר המשפט הסבא תקע בשופר והודה לאלוהים שיצא זכאי (**כפי שנראה בתמונה**). אמא סיפרה לי על זה. אמא עברה את זה כשהיתה נערה. ההורים שלה די דאגו: מה יהיה, מה יהיה... הגויים, הגויים... הסבא לא ישב בבית הסוהר לפני המשפט, לא הספיק. לקחו עורכי דין, זה עלה הרבה כסף. הסבא היה בטוח בצדקתו והמשיך אחרי זה לעבוד בבית המרקחת כרגיל. היו עוד בתי מרקחת בקובל, אבל אנחנו היינו בית המרקחת היהודי היחיד בחלק זה של העיר. היו בקובל עוד בתי מרקחת של גויים שעבדו בהם רוקחים יהודים. אני זוכרת את סבא שהיה יהודי טוב. אהב לשיר. היה שר בלילות שישי ליד השולחן כשכולם היו מתאספים יחד לאכול את ארוחת ליל שבת.

הדוד הרופא

פעם כשהייתי בסביבות גיל 15, אמרתי לדוד שלי **ברוך מטיק**, אח של אמא, שהיה רופא, פליט מרוסיה: דוד, תראה את הגויים אוכלים בשר וחלב, אוכלים אפילו חזיר. תראה כמה שהם חזקים. ואז הדוד החל לספר לי שאפילו באוניברסיטה (**הרוסית**) כשלמד רפואה הזכירו את הרמב"ם, וציינו עד כמה שזה לא בריא לאכול בשר וחלב ביחד. עד היום אני לא מערבת בבית בשר וחלב. כך גם לימדתי את הנכדים שלי. ב"שומר הצעיר", אליו הלכתי בצעירותי, חשבו שהם יודעים יותר מכולם (**זולו בהפרדה בין בשר וחלב**)... הפולנים לא הרשו לברוך לעסוק ברפואה, היה צריך לעשות רישיון רפואה פולני. הוא היה חלש בשפה הפולנית, ידע רוסית. כשהשתנה המשטר בקובל בשנת 1939, במכתבים האחרונים שקיבלתי מקובל, אמא כתבה לי שהדוד כבר עובד בבית החולים. למעשה כל הזמן הוא עבד ברפואה, גם כאשר אסרו עליו. הוא עבד בתור רופא, לא בתור "פלטצ'ר", עוזר רופא. היו לו פציינטים שהאמינו בו למרות האיסור. הוא התקיים מעבודתו זו. אבל משפחתו וכולם הושמדו... אוי... אף אחד לא ניצל. אף אחד... היהודים לא פחדו מכניסת הגרמנים. אני זוכרת שלפני שעליתי ארצה בשנת 1936 כבר ידענו שהיטלר קיים. אמא אמרה: הרי היינו חברים הכי טובים עם הגרמנים (**במלחמת העולם הראשונה**), מה הם כבר יעשו לנו? ככה גם כל היהודים חשבו... אמא גם סיפרה לי שבזמן מלחמת העולם הראשונה הגרמנים התאכסנו בביתו של הסבא בקובל והם התנהגו אז בסדר. בת דודתי, **חנה מטיק**, הבת של הדוד ברוך, זו שגמרה את התיכון העברי בקובל ונסעה ללמוד בצרפת רפואת שיניים, סיימה את הלימודים והתחתנה בוורשה. עם פלישת הגרמנים לפולין (1939) היא חזרה לקובל להורים והיטלר גמר איתה...

גן עברי

אני זוכרת זיכרונות עוד מגן הילדים שבקובל. הלכתי לגן עברי, הייתי כבת שלוש, ושרתי שיר על תיבת נוח. ואחר כך בעיתון הקובלאי, "קובלער שטימע" (**קול קובל**) כתבו על ילדה קטנה, ששרה כ"כ יפה. (**שרה מתחילה לשיר**): "רק מים-מים, רק מים, רועשים וגועשים בחוף..." היום אני לא זוכרת את כל המילים (**צוחקת**). הרבה שירים ששרנו היום כבר לא יודעים עליהם. בגן אני מניחה שדברנו בידיש, אבל את השירים שרנו בעברית. גם בבית לא דיברנו עברית, דברנו יידיש. וכשרצו (**המבוגרים**) בבית שלא נבין, הם דיברו רוסית.

בית ספר עברי "הרצליה"

בגן היה טוב. אחר כך עברנו לבית הספר. גם הוא היה עברי, בית ספר "הרצליה". היה ממוקם די רחוק מהבית. בית הספר היסודי "הרצליה" היה בסדר, הרבה אני לא זוכרת ממנו. אהבתי לשיר ושרתי יפה כבר מגיל הגן. לא חשבתי את עצמי אף פעם בתור "מלכת הכיתה". נחרט בזיכרוני שהמורה שלנו לתנ"ך, שבשיעורים שלו היינו צריכים

ללמוד הרבה בעל פה, נכנס פעם בלי כובע ולימד אותנו תורה. ואז נכנס הורה של אחד התלמידים וראה זאת. הוא הלך למנהל ועשה סקנדל, איך מחנכים ככה ילדים... המנהל היה אז **משה פישמן**. **קוברינסקי** לימד אותנו מתמטיקה. למדנו ביחד בנים ובנות, היה חינוך כמו בארץ, אני חושבת שלקחו את תוכנית הלימוד מארץ ישראל, הכל הגיע מארץ ישראל דרך המרכז בוורשה. לא זכור לי שעם המנהל היו לי בעיות, הייתי תלמידה טובה, לא מבריקה כמו האח שלי. אהבתי במיוחד לשיר ולרקוד, אחר כך באמת הייתי בחוגים הדרמטיים. הייתי גם בחוג הדרמטי היידישאי וגם בחוג העברי. לא היתה לי אימת קהל של ממש, התביישתי רק מאמא שלי שהיתה יושבת בקהל ואני הייתי צריכה בהצגה להתנשק עם האהוב שלי... התנשקנו... כאילו-כאילו... אבל התביישתי מאמא. הייתי צעירה, צעירה מדי, אבל שיחקתי (על פי הוראות הבמאי).

ספרים ומוזיקה

בקובל, בצעירותי, אהבתי מאוד לקרוא, לא יכלו להוציא (לנתק) אותי מהספרים. קראתי בלי סוף, הרבה בעברית, וגם בידיש. היו כל מיני ספריות בעיר. קראתי את דרווין, התעניינתי בכל, היה לזה משמעות, זה היה הטבע שלי. בבית היו לנו את העיתונים ה"מומנט" ה"הינץ" ו"קובלער שטימע". קראתי בעיתונים ברפרוף, רק מה שעניין אותי. מה שבאמת עניין אותי היו הספרים. הלכתי כמובן גם לחוגים הדרמטיים. לא עזרתי לאמא בבית, היתה לאמא עזרה. כשהיו מגיעים מבקרים מהארץ לבקר בבתי-הספר היו לוקחים אותי לשיר לפניהם. הייתי גם במקהלת בית הספר. **פיינשטיין** היה המורה שלנו. כל המשפחה שלנו היתה מוזיקלית, האח ואמא, ואגב גם הבת והבן שלי.

בחוג הדרמטי

נמשכתי למשחק והצלחתי בזה. היה לי כישרון דרמטי מקטנות, מהגן. באחד מאספות קובל פגשתי מישהו מהחוג הדרמטי, הוא הכיר אותי, אני לא זוכרת אותו. החוג עניין אותי, לא האנשים. שיחקתי בהרבה הצגות אבל לא זוכרת הצגות ספציפיות. (שרה מתחילה לשיר, שיר בפולנית) בהצגה זו לא נראיתי לקהל, רק שרתי סולו מאחורי המסך. והשיר (שרה, שרה בפולנית):

"לילה שחור כואב, והגרוע מכל שיושב לו אדם בודד בבית הסוהר..."

הייתי טובה בשירה, אבל גם הופעתי במשחק. שיחקתי בתיאטרון האידי וגם העברי. כשהזמינו אותי באתי והשתתפתי, גם עם **קלוניצקי** עבדתי. היה המנהל, לא זוכרת פרטים מיוחדים ממנו, הייתי צעירה. כשהגעתי ארצה המליצו לי לגשת ל"הבימה". נתנו לי מכתב המלצה עוד בקובל, אולי הוא עדיין ברשותי. אבל לא הלכתי ל"הבימה", לא רציתי. הלכתי לעבוד, בארץ צריכים לעבוד. לבנות את ארץ ישראל. הייתי חלוצה מטעם "השומר הצעיר" בלב ובנשמה.

קובל 6.8.1936, תמונה מהבמה: כאן אני על הבמה עם שני שחקנים. אפילו לא הכרתי אותם. היו מבוגרים ממני בהרבה. מעניין שבאספת קובל בארץ הגיע חבר הארגון מחיפה שאמר לי: את לא זוכרת? שיחקנו יחד... ההצגה היתה בידיש. אני שרתי בתחילת ההצגה שיר סולו בפולנית. על בית הסוהר. היתה אהבה ביני ובין הבן של הקפיטן של האוניה. אמא שלי ישבה בספסל הראשון ואני התביישתי, הייתי צריכה להתנשק, נשיקה בפה... הייתי כאן אולי בת 17, אבל נורא התביישתי. אמא רצתה לראות את ההצגה. ההצגה נערכה באולם הקולנוע של קובל, האולם היה מלא בצופים.

הביתה מהתנועה

בשומר הצעיר התחלתי לבקר מגיל צעיר, כבת 10. עדיין הייתי תלמידת בית הספר היסודי. החברות לקן רובן התגוררו ב"חולות". גרתי רחוק מהן והן ליוו אותי בלילה הביתה. אני זוכרת שפעם חזרנו מהתנועה מאוחר, ב-12 בלילה, היינו אז כבנות 13-14. דיברנו בידיש בקול רם במיוחד, איזה רעש עשינו... שוטר (מקוף) אחד עצר אותנו, היינו צריכות לדבר איתו בפולנית. שאל למה אנחנו מקימות רעש? ואנחנו ענינו לו: מה... עוד מעט אנחנו נעזוב אתכם, ניסע לארץ ישראל. (צוחקת). והוא אמר לנו: תיסעו כבר עכשיו... (צוחקת). לא, לא, הוא לא היה אנטישמי, הוא גם כן צחק, היינו ילדות... היו שוטרים שהסתובבו ברחובות קובל כל הלילה, היו מוכרחים כי הסתובבו בעיר שיכורים. אני אמרתי לאמא: אני לא מפחדת משיכור, אם הוא ממש-ממש שיכור- אתן לו דחיפה והוא ייפול. (צוחקת). מחצי שיכור קצת פחדתי. אבל אנחנו הלכנו מהתנועה בקבוצות קטנות וגם עם בנים. בדרך כלל הבנים היו מלווים אותנו הביתה. לא הכרתי נערים גויים בגילנו. לא התחברתי לגויים וגם לא שמעתי על כאלו שהתחברו איתם. לא מהחבר'ה שלנו ב"שומר הצעיר".

אגב, אמא לא היתה מרוצה שאני הולכת ל"שומר הצעיר", טענה שזה מפריע לי ללימודים. את חיידק תנועת הנוער הכניסו לנו בבית הספר העברי היסודי, ב"הרצליה".

לימודים ובגרות

את הגן התחלתי בגיל 3, צעירה מדי ולכן גם את בית הספר היסודי התחלתי בגיל צעיר, הייתי הצעירה מבין התלמידים. אבל זה לא הפריעה לי, הייתי תלמידה טובה למדי. ללימודי הגימנסיה הלכתי צעירה מדי וגם נראיתי צעירה. אמא אמרה שזה לא יזיק לי. לא היה לי קשה, המשכתי את הלימודים מבית הספר העממי. בתיכון היו מקרים בהם הבנות הסתודדו שלא אשמע. הן כבר היו בנות ואני הייתי עדיין ילדה. ראו זאת עלי, הייתי קטנה מכולן. לא הייתי בחורה כמו שאומרים והן כבר היו אחרות. לא הרגשתי טוב עם זה. היו לי חברות בתיכון, אותן

החברות מבית הספר היסודי. אבל היו דברים שלא רצו שאני אשמע, (צוחקת). ילדה בת 13 יכולה לספר בסוד לחברתה שהיא כבר בחורה, שקיבלה את המחזור... לא ידעתי מה זה, לא היה חינוך מיני בבית הספר. רק כשקיבלתי את המחזור אמא הסבירה לי, לא לפני. על נושאי מין לבד קראתי.

רומנטיקה

בתיכון היתה כבר התחלה של רומנטיקה בין הבנים והבנות, אבל ב"שומר הצעיר" היה אסור אפילו לנגוע. היתה רומנטיקה, אבל לא אצלנו. אני זוכרת שהנשיקה הראשונה שלי קיבלתי מבחור שבכלל לא הכרתי. הייתי צריכה לחזור הביתה לבד אחרי הצגה בה השתתפתי והוא לא רצה שאלך הביתה לבד וליווה אותי. כשנפרד הוא נתן לי נשיקה ואמרתי לו: איך אתה... מה זה?... (צוחקת). חשבת ששכנסתי להיריון מהנשיקה (צוחקת). הייתי כבת 15, הוא היה מבוגר ממני. הוא ראה את ההצגה בה השתתפתי והתלהב. אני יודעת?... הייתי כנראה שחקנית טובה. בגיל יותר מבוגר, כשהייתי שחקנית, היה לי חבר. יום אחד נסענו להציג גם מחוץ לקובל, בעיירות סמוכות לקובל. ארגנו לנו הצגות בידיש ומכרו כרטיסי כניסה. נסענו ברכבות כל חבורת המציגים לעיירה בה הצגנו. לא, אנחנו השחקנים לא קיבלנו כסף עבור ההצגות, אולי זה הלך לאיזה מפעל, לא יודעת. באחת העיירות שהצגנו הכיר אותי החבר הזה. הוא למד בקובל, כנראה בבית ספר עברי, ידע עברית וחשב לעלות לארץ. מעניין שבעלי במראה החיצוני שלו היה דומה לאותו חבר... (אולי) בגלל זה התאהבתי בבעלי, הוא גם ידע יידיש, שידע לדבר עם אמא (שהיתה אמורה להגיע ארצה). זה אוכל אותי, אוכל אותי... למה, למה? למה זה הגיעה לה?... חברות זו היתה סימפטיה. הוא לא נגע בי, מה זה?... לא התנשקנו, רק לפני שעליתי ארצה התנשקתי איתו. היינו באותו גיל. בבית ידעו שהוא החבר שלי וחשבו שבבוא הזמן אנחנו נתחתן. אבל זהו... קרה מה שקרה. החבר הזה עלה ארצה (לאחר המלחמה) ובא יום אחד בא לבקר אותי, היה לי כבר ילד. הוא ניצל, ברח לרוסיה. כשנפגשנו היה כבר נשוי ללא ילדים. וזהו, לא התראינו שוב. זו ממש היתה האהבה הראשונה שלי...

מדריכה

בשומר הצעיר היו הרצאות מאוד מעניינות. דיברו גם על מין, איך להיזהר ולא להיתפס. לא להתחיל לפני הזמן, לא צעירים מדי ושוה (המין) שייך לגיל יותר מבוגר. את ההדרכות לימדו אותנו המדריכים ואחר כך, כמדריכה, לימדתי זאת את האחרים. הייתי מדריכה בקבוצה של בנות, הבנות שהדרכתיו היו כמעט בגילי, הן היו בנות 14. את זה (נושא המין) למדנו מתוך ספר. הייתי מקריאה מהספר. לא דיברנו על זה בין הבנות. ידענו שזה כך וזהו זה. לא להתחבק, לא להתנשק. בעצמי לא ידעתי על מין. (נהגנו) לא להתקרב לבנים והבחורים לא נגעו. היה אחד שאהב לדחוף ידיים ולמשש... קראו לו "הטאפער" הנוגע, בידיש (צוחקת). לפני העלייה ארצה ידעתי כבר פחות או יותר (על מה מדובר)... אבל גם כן... (צוחקת). זה שלא ידענו הכל לא הפריע בכלל, לא הפריע. הבנות היו יותר רציניות בתנועה. הנערים שיחקו בכדורגל ולבנות היו ערבי קריאה ושיחה. לא היתה הפרדה מכוונת (בין בנים ובנות), זה קרה באופן טבעי.

בהכשרה: מאוחר יותר הייתי בהכשרה.

בגלל זה קיבלתי סרטיפיקט (לעלייה ארצה). ההכשרה היתה בביאליסטוק. היינו שם בזמן החפשה מהלימודים. עשינו שם כל מה שנדרש מאיתנו. אני זוכרת שעבדתי שם אפילו בתור מוכרת. חיפשו מישהי שתמכור. סוחר אחד ביקש מההכשרה שישלחו מישהי לעזור לו במכירה. שלחו אותי למכור על איזה מעמד-שולחן ברחוב ובאו האנשים וקנו, בעיקר צעצועים. מצאתי חן בעיני הקונים, עמדת ברחוב והיה שם תור של קונים בלי סוף. וזה שנתן לי את העבודה בא וחיבק אותי, ביקש שאבוא שוב ושוב. הכסף שקיבלתי הלך לצורכי ההכשרה. בהכשרות הכנו אוכל לבד, היינו תמיד רעבים... אכלנו מה שהיה. היה אידיאל, האידיאל זה מה שמחזיק את הבן-אדם. בשביל אידיאל עושים הכל. האמנו בסוציאליזם, סטאלין היה האבא השני שלנו.

היינו צעירים ולא נכנסנו לקוצו של יוד (הפגמים בתורה הסוציאליסטית). התנועה "הזיקה" לי. הזיקה לי ועזרה לי... בזכות התנועה (והעלייה ארצה) אני חיה.

שחיה בטוריה

הלכנו לשחות בנהר הטוריה. אחי פעם רצה להטביע אותי (צוחקת), הצקתי לו, הייתי רצה אחריו כשהיה עם החברים שלו, הייתי ילדה קטנה... כשאמרתי לו שאספר לאמא מה שעשה לי, הוא ניסה לקנות אותי בדברים, ועוד איך... הוא היה אח מצוין. אוי ואבוי אם מישהו היה נוגע בי. אבל הוא רצה להטביע אותי (צוחקת). התרחצתי בנהר רציתי לשחות איתו. הוא אמר לי לא, ואני דווקא כן... למדתי לבד לשחות, לא ידעתי כ"כ טוב. אגב, אמא ידעה לשחות היטב. לאחר שאחי ניסה להטביע אותי כבר פחדתי מהמים. הוא הכניס את הראש שלי למים ולא ידעתי לצלול. לא סיפרתי לאמא על כך. הבטחתי לו שלא אספר. קיבלתי מהאח כתמורה כל מיני תמונות. תמונות של ארטיסטים, שחקני קולנוע. הוא אסף זאת ואחר כך, כשהתבגר, העביר לי את כל האוסף.

בובות ולימוד תפירה

בילדותי אהבתי יותר מכל לשחק בבובות. רציתי להלביש ולהפשיט אותן, ולתפור להם בגדים, אולי בגלל זה אמא שלחה אותי ל"אורט", החליטה שיש לי כישרון לתפירה. אמא שלחה אותי ללימוד תפירה ב"אורט" בקובל. בחמישית יצאתי מגימנסיה "תרבות". לא המשכתי ללימוד בצורה סדירה. ב"שומר הצעיר" אמרו לנו שלא צריכים (בארץ ישראל) מלומדים... אמא אמרה לי שאם אני רוצה לנסוע לארץ אני צריכה ללמוד לעשות משהו עם הידיים. וכך הלכתי לבית ספר מקצועי. לאמא שלי לא היה במושג בתפירה ובמלאכת יד, כי בבית הכל נתנו לעוזרת.

באורט דיברו רק יידיש ופולנית. רק תלמידות יהודיות היו איתי בבית הספר "אורט". הייתי כבת 15, למדתי כשנתיים בחוגים. לא למדתי בצורה סדירה כל יום, כמו שלומדים בבית ספר. עשיתי שם רק קורס בסיסי, בלי תעודה. ב"אורט" היו צריכים ללמוד בבית הספר 3 שנים מלאות. לימדו שם רק את מקצועות התפירה. עברתי מכתה לכתה ישר בלי עניינים וקשיים, ידעתי קצת לגזור ולתפור במכונה. לא נתנו לנו שיעורי בית כמו בתיכון. רמת לימודים היתה די טובה, בשבילי זה הספיק.

היו לי שם חברות, לא הייתי בררנית, אני מסתגלת. באותה תקופה כמובן המשכתי בחוג הדרמטי וגם הלכתי ל"שומר

הצעיר", זה היה הדבר הכי חשוב. ב"אורט" היו עוד חניכות מ"השומר הצעיר", לא זוכרת שמות. כשהגעתי ארצה הלימודים ב"אורט" באמת הביאו לי תועלת מרובה. הרווחתי כסף בארץ מהתפירה ועזרתי בכך לפרנסת הבית לאחר שנישאתי. כשבאתי ארצה התחלתי לעבוד בקטיף תפוזים בפרדסי רחובות. קטפתי ושרתי, הרגשתי מצוין. זו היתה תקופה נפלאה, אני לא מבינה למה היום לא אוהבים לעבוד בקטיף. כשנגמרה עבודת בקטיף ניגשתי לחנות בגדים וסיפרתי לה את האמת, אני לא יודעת לשקר. סיפרתי שאין לי ניסיון בתפירה ואני לא מומחית, אך לעזור בתפירה אני יכולה. היא ניסתה אותי ונשארתי שנים רבות בעבודה, הצלחתי בה מאוד.

שרה עם הפיקציה: אני עזבתי את קובל ועליתי ארצה, הייתי עדיין ילדה.

עליתי ארצה עם ה"פיקציה" שלי (נישואים פיקטיביים שערך לעולים הרב טברסקי, רב העיר של קובל). שמו של הבחור הוא **שלמה קורמן**, גם הוא מקובל, גם הוא היה מ"שומר הצעיר". כן, הייתי בלונדינית, תמיד הייתי. ב"שומר הצעיר" לא צבעו את השיער. גם אמא שלי היתה בלונדינית והאח וכל המשפחה שלי. כן, נראינו כמו גויים. הרבה פעמים הייתי מתרגזת על הגויים שהיו מקללים את היהודים לידי. חשבו שאני גויה- בלונדינית עם עיניים כחולות- והרשו לעצמם לדבר על היהודים.

בשביל אידיאל

עד היום אני משתוממת שנסעתי ארצה ואמא לא אמרה לי כלום (לא התנגדה). הייתי אז בת פחות משמונה-עשר. קודם האח שלי נסע ארצה ואחריו אני. אמא לא אמרה לי אל תלכי. ואני אמרתי לה אנחנו נתראה בארץ... היה בטוח שנתראה. אמא היתה ציונית, ללא היטלר היינו מתראים...

לקראת העלייה ארצה

כשעליתי ארצה אמא נתנה לי כסף לדרך. את כל הכסף שאמא נתנה לי מסרתי לפיקציה שלי, לשלמה קורמן, הוא היה מבית עני. לא היה לו אפילו כסף לנעליים. לא היה לו כסף לעלות ארצה. לפני שעזבנו את קובל נתתי לו את הכסף שיקנה מה שהיה חסר לו. מה אני צריכה כסף? הסתפקתי תמיד במה שהיה לי. אצלנו בבית בקובל צחקו מהגברים העשירים שלא היו נותנים נדבות גדולות, היו קמצנים. אנו לא נקראנו עשירים, היינו מבוססים, לא היה חסר לנו כלום. כשנסעתי ארצה אמא ביקשה: קחי טבעת, קחי מדליון. אבל אני לא הסכמתי. עד היום אני לא הולכת אחרי זה. שלמה קורמן עזב את הקיבוץ מיד, אשתו לא רצתה בכלל להיכנס לקיבוץ, למרות שהיא היתה איתנו בהכשרה בביאליסטוק.

העלייה ארצה

אחי היה בהכשרה של "החלוץ הצעיר" כחצי שנה. היה בהכשרה בקלוסובה ושם קיבל את הסרטיפיקט. לאחר שהאח עלה ארצה הוא שלח מכתבים לקובל על התרשמותו מהארץ, אבל לא בזכות מכתביו עליתי. עליתי ארצה במסגרת חברותי ב"שומר הצעיר". כשעליתי ארצה הייתי בטוחה שגם אמא תוכל להגיע ארצה. אבל האנגלים לא נתנו...

כשהגעתי ארצה רצו אחרי כל התימנים שקראו: הנה בלונדינית אמיתית... אבל לא רציתי אותם כי הם לא ידעו יידיש... אמרתי לעצמי כשאמא תגיע, איך היא תדבר איתם ביידיש? בגלל זה לא התחנתני עם תימני. ובאמת התחנתני עם יוצא ליטא שידע טוב יידיש. ידעתי שלאמא יש כסף והאמנתי שתוכל להגיע ארצה, אפילו בתור תיירת. אבל אמא דחתה את בואה. עד היום זה אוכל אותי, אין יום שאני לא נזכרת בזה... למה הם (הנאצים) עשו זאת? מה הם (היהודים) עשו רע? למה הם הרגו?...

קבוץ עמל

כשהגעתי ארצה הגעתי לקיבוץ לעבוד. קראו לקיבוץ, קיבוץ עמל, היום זה קיבוץ רוחמה. **גיטל דרוג** נמצאת שם, היינו באותו קן. היא נשארה בקיבוץ ואני עזבתי. היינו חברות, היא מאוד נחמדה, אבל התרחקנו, כל אחד עם החיים שלו ועם הקשיים של החיים. גם **דוד אויזנטל** הוא מהמתזור שלי. היה לי מצוין בקיבוץ, הרגשתי מצוין. רצו שם כל כך הרבה להתחתן איתי, אז אפילו לא קראו לזה להתחתן, זה נקרא להיכנס ל"חדר משפחה"... אמרתי להם: ראשית כל אני יותר מדי צעירה ושנית יש לי חבר בחוץ לארץ. אבל עדיין לא עזבתי את הקיבוץ, נסעתי לחופשה לסדר את החדר של אחי. האח שהיה בקיבוץ נען עזב את הקיבוץ באותה תקופה ועבר לעבוד בטוריה ברחובות.

סיכום 1: ילדות

הילדות שלי היתה מאושרת, לא חסר היה לי אבא, זו האמת, לא סבלתי מזה. לא ידעתי מה זה אבא. לא היו אצלנו מכות, לא הרביצו. לא יודעת אם היינו ילדים טובים או לא טובים, לא הרביצו לנו. לימודים, תנועת נוער, שירה, משחק- היתה לי ילדות נהדרת, נכון. היה היה...

סיכום 2: על הבמה

היה לי זיכרון נפלא ולא היה קשה לי ללמוד את הטכסטים בעל פה. ידעתי בעל פה נפלא, זיכרון פנומנאלי. את השירים והמנגינות אני עדיין זוכרת. לדוגמה את "בת הקפיטן" הציגו בפולנית ואנחנו הצגנו זאת ביידיש. אמרו לי שיחקתי טוב. ידעתי טוב לשיר, הייתי צעירה וזה הספיק. לא התעניינתי מי הקהל שבא להצגות. בעיקר מבוגרים, ילדים. "בת הקפיטן" זו היתה ההצגה האחרונה שלי, כשהייתי כבר גדולה. הייתי מאוהבת נורא בגיבור ההצגה והתפקיד חייב שאתנשק איתו (**צוחקת**). זה היה כאילו... חיבקתי אותו והוא אותי. נורא התביישתי. הייתי ביישנית מטבעי, אבל התגברתי. יש איזה פחד בסיסי לעלות ולהציג, אבל מתגברים מהר. נכון, החיבוק הראשון שלי היה על הבמה. הנשיקה הראשונה היתה אחרי ההצגה. איזה בחור אמר שלא ייתן לי ללכת לבד הביתה. ליווה אותי הביתה ופתאום ליד הדלת. נתן לי נשיקה. דחפתי אותו... (**צוחקת וצוחקת**). היו בין הנערים חוצפניים, בטח. אבל בקן "השומר הצעיר" הבנים והבנות התנהגו יפה. היו זוגות גם ב"שומר הצעיר" אבל זה לא היה בפומבי, היה בהיחבא. ההצגות לא נערכו בימי שישי. ביום שישי ושבת צריכים להיות בבית. הן נערכו באמצע השבוע, בערבים. היתה ביקורת וכתבו על ההצגות שלנו ב"קובלער שטימע".

אהבתי את המשחק אך ידעתי שזה לא היעוד שלי, ידעתי שאני צריכה לעבוד ולבנות את ארץ ישראל. הייתי אידיאליסטית.

סיכום 3: כל העולם במה

עזבתי את הקיבוץ, אבל את הערכים שהכניסו לנו ב"שומר הצעיר" אני זוכרת עד היום. את "שומר הצעיר" אני זוכרת לטובה בכל המובנים. הייתי מכורה ל"שומר הצעיר" בקובל. במסגרת הקן לא היו הצגות. היינו נוסעים בחופשים למושבות ופעם עשיתי בבית שביתת רעב כי לא הרשו לי לנסוע (**צוחקת**). אמא פחדה. לבכות לא עזר לי בבית למרות הכישרון למשחק. אמא היתה רגילה שאני בוכה בבית... בכיתי בקלות, ועוד איך... לא היו לי בהצגות קטעים בהם הייתי צריכה לבכות, תמיד תפקידים רומנטיים. ההצגות שלנו היו שמחות, ללא דרמות. ב"שומר הצעיר" שרתי הרבה בערבי התנועה. סולו וביחד עם עוד חברי. גם בהכשרה שרתי, צריך היה לשמוח את החברה. החברה שרו: שרה תשיר לנו סולו... לי לא היה קשה בהכשרות. רעבים לחם? - מה איכפת לי... גם בארץ, כשעבדתי בחנות ברחובות כשכירה, מאוד הצלחתי במכירה. כשהפסקתי לעבוד שאלו עלי. הצלחתי כי הייתי מאוד אמיתית. כשלא מצא חן בעיני אמרתי לקונה, אל תיקחי את זה. הלכתי לבעלת הבית ואמרתי לה שתחזיר את הסחורה לבית החרושת, אי אפשר למכור זאת. היא לא כעסה עלי. הרבה אנשים היו אסירי תודה לי. לא יכולתי, המצפון שלי לא נתן לי למכור זבל. נכון, הייתי יכולה להציג הצגות, לשחק לפני הקונים, אך אמרתי את האמת. בהצגות זה היה משהו אחר, שם הצגתי כפי שאמרו לי להציג.

החבר שלי: בתמונה, יושב מימין, זה החבר שלי בקובל. **מוניק** שמו. את החבר הכרתי לא בקובל. לאחר הצגה בה שיחקתי באחת העיירות הוא חיכה לי ואמר שרוצה להכיר אותי. לא היה ב"שומר הצעיר". אמר לי מה שמו ואמר שיבוא לקובל לבקר אותי ונהיה ידידים. זו היתה כנראה אהבה ממבט ראשון- הוא מצא חן בעיני.

בתמונה גם אני ואמא, הדוד שלי הרופא ואשתו. החבר עלה אחרי המלחמה ארצה, חשב שאני פנויה. התחתן, נדמה לי שלא היו לו ילדים. חלה ונפטר בגיל צעיר. לא חשבת בקובל על חתונה. כשעליתי ארצה רצו שאכנס לחדר משפחה. אמרתי שאני עוד צעירה ושאני לא חושבת להתחתן. לא התאהבתי באף אחד מחברי הקיבוץ. עם בעלי יצחק התחתנתי כעבור כשנתיים, בגיל 21.

שיעורים בעברית: הייתי מורה של הילד

הזה. הייתי בת 15. תמיד הלכתי עם מדי "שומר הצעיר", אפילו כשהייתי הולכת לחתונות לא רציתי להתלבש (**צוחקת**). הצבעים של המדים היו אפורים, חצאית וחולצה ועניבות בשלל צבעים, על פי השכבה בקן. נתתי לילד שיעורים פרטיים בעברית היות ולמד בבי"ס פולני. סתם לימדתי אותו, לא בשביל כסף.

חדר משפחה בקיבוץ

קיבוץ עמל היה עדיין בהתחלה, עדיין לא התבסס. היינו כולנו צעירים. חתונה ממוסדת עם רב לא היה אז בא חשבון. ואז חלק מהחברים חיו כזוגות נשואים בחדר משפחה. רק מי שרצה, לא כולם. אני לא רציתי. ללכת מאחד לשני? בשום אופן. עדיין לא התאהבתי, זכרתי את החבר הראשון שלי. האמת היא שרוב הבנות עברו לחדרי משפחה, לא הרבה נשארו לבד. לא התעניינתי בכל זה. בקיבוץ החליטו שאסור להיכנס להריון כי אין כסף. גרנו באהלים. מי שנכנסה להריון עשתה הפלה. מהקיבוץ נשלחתי לקופת חולים ללמוד איך לחבוש ולטפל בחולים. לא התנגדתי, לא התלוננתי, הכל היה טוב עבורי. אהבתי לחיות בקיבוץ.

להרוויח קצת כסף

מהקיבוץ, נסעתי לרחובות לעזור לאח שלי לסדר את החדר. הוא כבר התחיל לעבוד בטוריה ברחובות. ואז החלטתי שגם אני רוצה לצאת לעבודה. בקטיף תפוזים, להרוויח קצת כסף, הרעיון מצא חן בעיני. בקיבוץ לא קיבלנו כל כסף. להפך, מהקיבוץ שלחו אותי לעבוד במכבסה. רק לתלות כביסה. להגיע למכבסה זה היה רחוק, נתנו לי כסף לנסוע באוטובוס. קיבוץ עמל היה בקרית חיים. אבל אני הלכתי ברגל. קמתי מוקדם בבוקר והלכתי. רציתי לחסוך את דמי הנסיעה כדי שאוכל לקנות לי גזוז. כשבאתי לעזור לאחי עדיין לא עזבתי באופן פורמאלי את הקיבוץ.

אחרי עבודת הקטיף היינו מתרחצים, מתלבשים ויוצאים לרחוב הראשי ברחובות שהיה שקט בשנת 1937. היינו רוקדים ברחובות. באחד הפעמים שיצאנו לרקוד, הכרתי את בעלי. רקדנו הורה וריקודים סלוניים. רקדנו בכל יום בערבים, לא היה מה לעשות בבית. לא גרתי אצל אחי, אצלו היתה מעשייה, גר איתו איזה בחור שהתאהב בי. לא הכרתי אותו בכלל, ואז לגור איתו? הכרתי איזו חברה, התיידדנו מאוד, שכרנו חדר וגרנו יחד. לאט-לאט התרחקנו מהחברים מקובל ומהקיבוץ - **גיטל דרוג, דוד אויזנטל, פיני ואזה**. לא חושבת שכעסו עלי. השארתי את כל הבגדים והכל לקיבוץ. לא ביקשתי מהם דבר. לא באתי אפילו להיפרד מהם, רק באתי בשביל הגט, להיפרד באופן רשמי מהפיקציה שלי. הפיקציה שלי עדיין היה בקיבוץ. היתה לו שם חברה ולי היה חבר (**בקובל**). ידענו שאנחנו לא שייכים (**אחד לשני**). אישרו את עלייתנו ארצה רק יחד, כזוג.

עד היום יש לי זיכרונות טובים מאוד מ"השומר הצעיר" וגם מהתקופה בקיבוץ. לא היה לי רע, אך התחלתי לעבוד בחוץ ולהרוויח כסף והכרתי את בעלי. היינו מאוד יפה ברחובות. הסתפקנו במועט, לא התלוננו.

חברים על שרה:

ישעיהו ליכט הוא החיפאי שאותו לא זכרה שרה במפגשי ארגון קובל :
ישעיהו שגם הוא היה בחוג הדרמטי מספר : שרה היתה שחקנית ראשית בחוג הדרמטי בקובל. היתה חזקה במשחק. בחורה יפה מאוד. אגב הוא מציין עוד קובלאי מהחוג הדרמטי, את **נוח זלצר** הירושלמי.

גיטה דרוג-מושקובסקי, חברתה לקן, להכשרה, לקיבוץ :

שרה היתה יפה, בהירת שיער. נחמדה מאוד, טובת לב, אדיבה, שלווה, נעימת הליכות. גיטה לא היתה הרבה זמן בהכשרה בביאליסטוק וכנציגה בהנהגה הגלילית נשלחה להדרכה בעיר מאלווה שבפולין. לקיבוץ עמל בקרית חיים היתה גיטה מגיעה רק בחופשות. גיטה נשלחה מטעם הקיבוץ ללמוד בבית ספר לאחיות "הדסה" בהר-הצופים, היא לא היתה בקיבוץ בזמן ששרה עזבה אותו. ב"הדסה" ראתה גיטה את יצחק, אחיה של שרה, עובד בגינון, מגרף את החצר הגדולה. לא ידעה שיצחק התחיל ללמוד באוניברסיטה העברית ובגלל מחסור בכסף הפסיק את לימודיו.